

پرویس فارابی دانشکده تهران

دانشکده الهیات

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق

مبانی فقهی و حقوقی توسعه مصادیق انگاری احتکار

نگارنده:

جواد نیکبخت

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر سید حسین نوری

آذر ۱۳۹۸

پروفسور فارابی دانشگاه تهران

شماره: _____
تاریخ: _____
پست: _____

به نام خدا

صور تجلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد

مشخصات دانشجو و وضعیت پایان نامه

آقای جواد لیکنیخت دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته «وگرایش» الهیات و معارف اسلامی-فقه و مبانی حقوق اسلامی به شماره دانشجویی ۲۲۰۳۹۵۲۲۰ دارای پایان نامه با عنوان:

« مبانی فقهی و حقوقی توسعه جرم انگاری احتکار »

با تایید و امضاء اینجانب دکتر سیدحسین نوری به عنوان استاد راهنمای اول و عضو هیات علمی دانشکده الهیات پردیس فارابی

دانشگاه تهران می باشد امضاء استاد راهنما: _____ تاریخ: ۱۳۹۸/۷/۱۰

جلسه دفاعیه نامبرده با حضور هیات داوران در تاریخ ۱۳۹۸/۷/۱۰ تشکیل شد و بر اساس کیفیت پایان نامه، ارائه دفاعیه و نحوه پاسخ به سؤالات، راین نهایی به شرح ذیل اعلام گردید:

☐ پایان نامه مورد قبول می باشد. / ☒ پایان نامه مورد قبول نمی باشد. / ☒ پایان نامه با اصلاحات مورد قبول می باشد. مهلت اصلاحات حداکثر تا تاریخ: ۱۳۹۸/۹/۱۰

تعداد واحد پایان نامه: ۳ درجه پایان نامه: خیر حرف نمره پایان نامه: ۱۸ به عدد به حروف: هجده

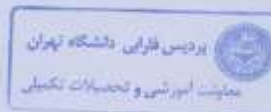
اعضاء	دانشگاه یا موسسه	مرتبه دانشگاهی	نام و نام خانوادگی	هیات داوران
	پردیس فارابی دانشگاه تهران	استادیار	دکتر سیدحسین نوری	۱- استاد راهنما
	پردیس فارابی دانشگاه تهران	استاد	دکتر محمدرسلول آهنگران	۲- استاد داور داخلی
	جامعه المصطفی العالمیه	دانشیار	دکتر محسن ملک افشاری اردکانی	۳- استاد داور بیرونی
	پردیس فارابی دانشگاه تهران	استاد	دکتر محمدرسلول آهنگران	۴- نماینده تحصیلات تکمیلی

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی پردیس فارابی

رئیس دانشکده الهیات

دکتر مرتضی سلطانی
اعضاء: _____ تاریخ: _____

دکتر سیدحسین نوری
امضاء: _____ تاریخ: _____

شماره: ۳۷۸۱۱۷۴۴۹ کد پستی: ۳۵۷ صندوق پستی: ۳۵۳۶۶۶۹۱
Website: <http://farabi.ut.ac.ir> Email: farabi@ut.ac.ir تلفن: ۰۲۵-۳۶۶۶۹۱۱ فکس: ۰۲۵-۳۶۶۶۴۰۸

تاریخ
شماره
پرست

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

۱۳۹۵/۹/۶

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب شیرین بیگلری متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو
امضاء و تاریخ

تقدیم به روح پدر و مادرم؛

همانان که در باغچه وجودشان زندگیم را با رسالت نبوی و ولایت علوی پیوند داده و در طریق الهی یار و یاورم بودند.

همانان که وجودشان مهر و سایه سار محبت و فقدانشان مایه اندوه و حسرت.

خدایشان بیامرزد.

چکیده

با تامل در مفاهیم احتکار در کلمات اهل لغت میتوان این معنا را استنباط نمود که احتکار بر حسب ریشه و وضع اولیه عبارت است از جمع و نگهداری هر چیزی که مورد نیاز مردم می‌باشد و سپس آن را در انحصار در آوردن و امساک کردن و مردم را از آن ممنوع نمودن است. بررسی منابع فقهی نشان می‌دهد فقها بحث مفهومی خاصی راجع به احتکار ندارند و آنجا که بحث احتکار را به میان می‌کشند بدون اینکه تعریف یا مفهومی از احتکار ارائه نمایند، وارد مصادیق می‌شوند. با وجود شباهت میان معنای لغوی و اصطلاحی احتکار دو تفاوت میان این دو معنا وجود دارد: الف) طبق معنای لغوی احتکار به ذخیره کردن هر گونه طعام گفته می‌شود، در حالی که در اصطلاح فقهی، فقط به ذخیره کردن گندم، جو، خرما، کشمش و روغن حیوانی احتکار گفته می‌شود و نه ذخیره هر گونه مواد غذایی. ب) بنابر نظر اکثر فقها شرط تحقق احتکار در اصطلاح فقهی، نیاز مردم به آن کالا است ولی در معنای لغوی این قید وجود ندارد. این تحقیق به روش کتابخانه‌ای به بررسی «مبانی فقهی حقوقی توسعه جرم انگاری احتکار» پرداخته می‌شود و نگارنده بر آن است تا با بررسی به پرسش ذیل پاسخ دهد: آیا موارد احتکار ممنوع در فقه منحصر به شش مورد منصوصه است، یا امکان توسعه در مصادیق آن وجود دارد؟ در مورد گستره‌ی موارد احتکار در میان فقها اختلاف نظر وجود دارد، که می‌توان به سه قول آنها را دسته‌بندی نمود: عده‌ای از فقها موارد احتکار را منحصر به اقلام خاصی مانند گندم، جو، خرما، کشمش، و روغن می‌دانند. گروهی احتکار را منحصر در طعام (مواد غذایی) می‌دانند و هرچیزی که مصداق طعام بر طبق عرف و عادت باشد و مورد احتیاج مردم آن منطقه باشد احتکارش را جایز نمی‌دانند. گروهی دیگر مصادیق احتکار را در هر چیزی که مورد احتیاج اضطرار مردم باشد اعم از خوراکی، پوشاک، دارو، مسکن، سوخت و... به طوری که احتکار آن موجب در تنگنا و سختی قرار گرفتن شود، جایز نمی‌دانند. اما از نظر حقوقی هیچ گونه محدودیتی در موارد احتکار وجود ندارد، و هر چیزی که مردم به آن نیاز داشته باشند، احتکار آن در قانون جرم محسوب می‌شود. درباره حرام بودن یا کراهت احتکار میان فقها اختلاف است. ولی از نگاه قانونی احتکار جرم محسوب می‌شود و برای آن مجازات‌هایی در نظر گرفته شده است.

کلمات کلیدی: احتکار، تعریف فقهی، تعریف حقوقی، موارد احتکار، حکم تکلیفی احتکار، مجازات محترک از نظر فقهی، مجازات محترک از نظر حقوقی.

فهرست مطالب

بخش اول	۱
۱ فصل اول: کلیات	۲
۱-۱ مقدمه	۳
۲-۱ بیان مسأله	۳
۳-۱ اهمیت پژوهش	۳
۴-۱ اهداف پژوهش	۵
۵-۱ پیشینه پژوهش	۵
۶-۱ پرسشهای پژوهش	۶
۱-۶-۱ پرسش اصلی	۶
۲-۶-۱ پرسشهای فرعی	۶
۷-۱ فرضیهی پژوهش	۶
۸-۱ روش‌شناسی پژوهش	۷
۹-۱ روش گردآوری اطلاعات	۷
۱۰-۱ ابزار پژوهش	۷
۱۱-۱ جنبه‌های نوآوری	۷
۲ فصل دوم: تعاریف و مفاهیم	۸
۱-۲ مقدمه	۹
۲-۲ تعریف احتکار	۱۰
۱-۲-۲ تعریف لغوی	۱۰
۱-۲-۲-۱ نقد و بررسی	۱۱
۲-۲-۲ تعریف اصطلاحی	۱۱
۱-۲-۲-۲ تعریف فقهی	۱۱
در فقه امامیه	۱۱
در فقه اهل سنت	۱۲
۲-۲-۲-۲ تعریف حقوقی	۱۲
قانون تشدید مجازات محتکران و گران‌فروشان در سال ۶۷	۱۳
نقد و بررسی	۱۳
قانون تعزیرات حکومتی سال ۱۳۶۷	۱۳
قانون نظام صنعتی سال ۱۳۸۲	۱۴
بررسی تعاریف حقوقی در مورد احتکار	۱۴
ارکان احتکار در تعاریف	۱۴
تفاوت قوانین	۱۴
۳-۲-۲ تفاوت میان معنای لغوی و اصطلاحی	۱۵
۳-۲ شرایط احراز احتکار در فقه	۱۵
۱-۳-۲ نیاز مردم به کالای احتکار شده	۱۵

۱۵.....	۲-۳-۱-۱ بررسی
۱۶.....	۲-۳-۲ عدم عرضه کالا به بازار
۱۶.....	۲-۳-۳ عدم باذل طعام
۱۶.....	۲-۳-۱-۱ دلیل فقهی دو شرط اخیر
۱۶.....	۲-۳-۴ شرط زمانی و مکانی
۱۷.....	۲-۳-۴-۱ نقد و بررسی
۱۷.....	۲-۳-۵ مالک شدن کالا از راه خریدن آن
۱۷.....	۲-۳-۵-۱ نقد و بررسی
۱۸.....	۲-۴ شرایط احتکار در قانون
۱۸.....	۲-۴-۱ شرط اول: حبس کالا و عدم عرضه به بازار
۱۸.....	۲-۴-۲ شرط دوم: عمده بودن کالای احتکار شده
۱۸.....	۲-۴-۳ شرط سوم: نیاز مردم
۱۸.....	۲-۴-۴ شرط چهارم: عدم عرضه کننده‌ی دیگر
۱۸.....	۲-۴-۵ شرط پنجم: احراز سؤنیت محتکر
۱۹.....	۲-۵ اقسام حبس کالا
۱۹.....	۲-۵-۱ حبس موجب نبود یا کمبود کالا در بازار
۱۹.....	۲-۵-۲ حبس موجب افزایش قیمت در بازار
۱۹.....	۲-۵-۳ حبس برای جلوگیری از رکود و کساد بازار
۱۹.....	۲-۵-۴ حبس مصرف کنندگان
۲۰.....	۲-۶ تفاوت احتکار با انبارداری
۲۱.....	۲-۶-۱ انگیزه احتکار و انبارداری
۲۲.....	۲-۷ پیشینه‌ی احتکار
۲۳.....	۲-۸ هدف از احتکار
۲۳.....	۲-۹ احتکار در قرآن
۲۳.....	۲-۹-۱ آیه‌ی ۸۸ سوره‌ی یوسف
۲۴.....	۲-۹-۱-۱ نحوه‌ی دلالت
۲۴.....	۲-۹-۲ آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی حج
۲۴.....	۲-۹-۲-۱ نحوه‌ی دلالت
۲۴.....	۲-۹-۳ آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی توبه
۲۵.....	۲-۹-۳-۱ نحوه‌ی دلالت
۲۵.....	۲-۹-۴ نقد و بررسی
۲۵.....	۲-۱۰ احتکار در احادیث
۲۵.....	۲-۱۰-۱ در کلام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۲۷.....	۲-۱۰-۲ در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام
۲۸.....	۲-۱۱ آثار و پیامدهای احتکار
۲۸.....	۲-۱۱-۱ آثار اجتماعی
۲۹.....	۲-۱۱-۲ آثار فردی
۳۰.....	۲-۱۲ احتکار از نگاه علم روانشناسی
۳۳.....	۲-۱۳ جمع بندی مطالب فصل

ب

۳ فصل سوم: مصادیق احتکار ۳۴

۳-۱ مقدمه ۳۵

۳-۲ گستره‌ی موارد احتکار ۳۵

۳-۲-۱ گستره موارد و مصادیق احتکار/از نگاه فقهی ۳۵

۳-۲-۱-۱ قول اول: انحصار در اقلام خاص ۳۶

۳-۲-۱-۲ قول دوم: انحصار در طعام ۳۷

۳-۲-۱-۳ قول سوم: عدم انحصار در اقلام خاص ۳۸

۳-۲-۱-۴ نقد و بررسی اقوال ۳۹

۳-۲-۱-۵ مؤیداتی بر قول عدم انحصار ۴۲

۳-۲-۱-۶ بررسی روایات ۴۲

بررسی روایات وارده ۴۳

اشکال و پاسخ ۴۴

۳-۲-۱-۷ نقش مصلحت در تعیین مصادیق احتکار ۴۶

کاربرد مصلحت در فقه شیعه ۴۷

الف) مصلحت به عنوان مبنا (مبنایی برای تغییر احکام شرع) ۴۷

ب) مصلحت به عنوان شرط اجرای حکم ثابت: ۴۸

مصلحت در گسترش موارد احتکار ۴۸

۳-۲-۱-۸ مقوله‌ی زمان و مکان در احتکار ۴۹

۳-۲-۲ گستره‌ی موارد احتکار/از نگاه حقوقی ۵۰

۳-۳ جمع بندی مطالب فصل ۵۰

بخش دوم: احتکار از نگاه فقهی و حقوقی ۵۱

1 فصل اول: حکم تکلیفی و وضعی احتکار از نگاه فقهی ۵۲

۱-۱ مقدمه ۵۳

۱-۲ حکم تکلیفی احتکار ۵۳

۱-۲-۱ حرمت/احتکار ۵۴

۱-۲-۲ کراهت/احتکار ۵۵

۱-۲-۳ بررسی دو قول ۵۶

۱-۳ مستندات دو قول ۵۶

۱-۳-۱ مستندات قول به کراهت ۵۶

۱-۳-۱-۱ اصل عدم حرمت ۵۶

۱-۳-۱-۲ قاعده: «الناس مسلطون علی اموالهم» ۵۶

نقد و بررسی ۵۷

برخورد قاعده لاضرر با قاعده تسلیط ۵۷

دامنه و گستره‌ی قاعده تسلیط ۵۸

تزام یا تعارض دو قاعده(۴) ۵۹

حل تعارض دو قاعده در قانون ۶۰

تعارض حق فردی با حق اجتماعی ۶۱

رابطه ی تسلیط با احتکار ۶۳

۱-۳-۱-۳ صحیح حلی ۶۴

نقد و بررسی: ۶۵

۱-۳-۲ مستندات قول به حرمت ۶۵

۱-۳-۲	دسته اول: نهی از احتکار بطور مطلق	۶۶
	روایت ابنِ القَدَّاح.....	۶۶
	بررسی روایت	۶۶
	روایت صدوق.....	۶۶
	بررسی روایت	۶۶
	روایت ورام.....	۶۶
	بررسی روایت	۶۶
	گناه احتکار.....	۶۶
	بررسی روایت	۶۷
	احتکار برابر با الحاد	۶۷
	بررسی روایت	۶۷
۱-۳-۲	دسته دوم: نهی از احتکار آذوقه بطور مطلق	۶۷
	محتکر خاطی	۶۷
	بررسی دو روایت	۶۸
۱-۳-۳	دسته سوم: منع از احتکار بعد از سه روز در تنگی، و چهل روز در فراخی	۶۸
	روایت سکونی	۶۸
	بررسی روایت	۶۸
	روایت ابی مریم	۶۹
	بررسی روایت	۶۹
	احتکار حنّاط	۶۹
	بررسی روایت	۶۹
۱-۳-۴	دسته چهارم: تفصیل بین وجود آذوقه و عدم آن، در شهر	۶۹
	روایت حلبی	۶۹
	بررسی روایت	۷۰
	صَحِيحَه سَالِمِ الْخَنَاطِ	۷۰
	بررسی روایت	۷۰
	صَحِيحَه حَلْبِيّ	۷۱
	بررسی روایت	۷۱
۱-۳-۵	دسته پنجم: منحصر بودن احتکار به موارد خاص	۷۱
	روایت أَبِي الْبَخْتَرِيّ	۷۱
	روایت غِيَاثِ	۷۱
	روایت سَكُونِيّ	۷۲
	بررسی سه روایت	۷۲
۱-۳-۶	جمع بین روایات	۷۲
۱-۳-۳	حکم تکلیفی/احتکار از نگاه اهل سنت	۷۳
۱-۳-۳-۱	احتکار در مذهب حنفی	۷۳
	چه نتایجی بر نظرات فقها حنفی بار است؟	۷۴
۱-۳-۳-۲	احتکار در مذهب مالکی	۷۵
۱-۳-۳-۳	احتکار در مذهب شافعی	۷۵
۱-۳-۳-۴	احتکار در مذهب حنبلی	۷۵
۱-۳-۳-۵	احتکار در مذهب ظاهریه	۷۶
۱-۳-۳-۶	احتکار در مذهب زیدیه	۷۶
۱-۴	حکم وضعی احتکار	۷۶
۱-۴-۱	اجبار محتکر به فروش	۷۷

۷۷.....	۱-۴-۱ وظیفه اجبار .....
۷۸.....	1-4-2 تسعیر .....
۷۹.....	1-4-3 حکم وضعی/احتکار از نگاه اهل سنت .....
۷۹.....	۵-۱ جمع بندی مطالب فصل .....
۸۰.....	۲ فصل دوم: احتکار از نظر حقوقی .....
۸۱.....	۱-۲ مقدمه .....
۸۱.....	۲-۲ سبیری در قوانین موضوعه مربوط به احتکار .....
۸۱.....	۱-۲-۲ قانون مبارزه با احتکار مصوب ۱۳۱۶ .....
۸۲.....	۱-۲-۲-۱ نقد و بررسی .....
۸۲.....	۲-۲-۲ قانون مبارزه با احتکار مصوب ۱۳۲۰ .....
۸۲.....	۱-۲-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۳.....	۳-۲-۲ آئین نامه اجرای جلوگیری از احتکار(۱۳۲۱) .....
۸۳.....	۱-۳-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۳.....	۴-۲-۲ قانون مجازات پیشه وران و فروشندگان(۱۳۲۲) .....
۸۳.....	۱-۴-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۳.....	۵-۲-۲ قوانینی در جهت مبارزه با احتکار و گران فروشی ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ .....
۸۴.....	۶-۲-۲ قانون نظام صنفی ۱۳۵۹ .....
۸۴.....	۷-۲-۲ قانون مبارزه با احتکار مصوب ۱۳۶۷ .....
۸۴.....	۱-۷-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۵.....	۸-۲-۲ قانون مبارزه با احتکار مصوب ۱۳۶۹ .....
۸۶.....	۱-۸-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۶.....	۹-۲-۲ قانون مبارزه با احتکار مصوب ۱۳۸۲ .....
۸۶.....	۱-۹-۲-۲ نقد و بررسی .....
۸۶.....	۱۰-۲-۲ قوانین مورد استفاده در حال حاضر .....
۸۶.....	۳-۲ تعریف احتکار در قوانین مختلف .....
۸۶.....	۱-۳-۲ قانون راجع به جلوگیری از احتکار(۱۳۲۰) .....
۸۷.....	۲-۳-۲ قانون تعزیرات حکومتی(۱۳۶۷) .....
۸۷.....	۳-۳-۲ قانون تشدید مجازات محتکران و گرانفروشان(۱۳۶۷) .....
۸۷.....	۴-۳-۲ قانون نظام صنفی کشور(۱۳۸۲) .....
۸۷.....	۵-۳-۲ نقد و بررسی تعریف احتکار در قوانین مختلف .....
۸۸.....	۴-۲ احتکار در نظام حقوقی بین الملل .....
۸۸.....	۱-۴-۲ قانون آمریکا .....
۸۸.....	۲-۴-۲ اتحادیه‌ی اروپا .....
۸۸.....	۳-۴-۲ فرانسه .....
۸۹.....	۵-۲ جرم احتکار .....
۹۰.....	۱-۵-۲ عمدی یا سهوی بودن احتکار .....
۹۰.....	۲-۵-۲ موضوع جرم احتکار .....
۹۰.....	۳-۵-۲ عناصر جرم احتکار .....
۹۱.....	۱-۳-۵-۲ عنصر قانونی .....

۹۱.....	۲-۵-۳ عنصر مادی.....
۹۱.....	۲-۵-۳ عنصر روانی.....
۹۲.....	۲-۶ مجازات احتکار در قوانین موضوعه.....
۹۲.....	۲-۶-۱ قانون راجع به جلوگیری از احتکار کالای مورد احتیاج (۱۳۱۸).....
۹۲.....	۲-۶-۲ قانون راجع به جلوگیری از احتکار (۱۳۲۰).....
۹۳.....	۲-۶-۳ قانون تشدید مجازات محتکران و گرانفروشان (۱۳۶۷).....
۹۴.....	۲-۶-۳-۱ نقد و بررسی.....
۹۵.....	۲-۶-۴ قانون تعزیرات حکومتی (۱۳۶۷).....
۹۵.....	۲-۶-۴-۱ نقد و بررسی.....
۹۶.....	۲-۶-۵ قانون شمول اجرا قانون نحوه اجرا اصل ۴۹ قانون اساسی.....
۹۷.....	۲-۶-۶ قانون نظام صنفی کشور (۱۳۸۲).....
۹۷.....	۲-۶-۶-۱ نقد و بررسی.....
۹۸.....	۲-۷-۷ نقد و بررسی قوانین مبارزه با احتکار.....
۹۹.....	۲-۷-۱ همکاری قوه قضاییه با دولت در مبارزه با عوامل گرانی و احتکار.....
۹۹.....	۲-۸-۸ دخالت حکومت در موضوع احتکار.....
۱۰۰.....	۲-۸-۱ بررسی از نگاه فقهی.....
۱۰۰.....	۲-۸-۱-۱ اقدامات لازم برای پیشگیری از احتکار.....
۱۰۰.....	منع تلقی رکبان.....
۱۰۰.....	۲-۸-۱-۲ منع بیع حاضر للبادی.....
۱۰۱.....	۲-۸-۱-۳ اقدامات اجرایی دولت اسلامی نسبت به محتکرین.....
۱۰۱.....	اجبار بر فروش (به قیمت عادلانه):.....
۱۰۱.....	تسعیر (نرخ گذاری).....
۱۰۲.....	مجازات محتکر.....
۱۰۲.....	تنبيه استقبال کنندگان کالاها.....
۱۰۳.....	۲-۸-۲ بررسی از نگاه حقوقی.....
۱۰۴.....	۲-۹ جمع بندی مطالب فصل.....
۱۰۵.....	۳ منابع و مأخذ اصلی.....
۱۰۵.....	۳-۱ منابع فارسی.....
۱۰۵.....	۳-۱-۱ کتابها.....
۱۱۰.....	۳-۱-۲ مقالات.....
۱۱۱.....	۳-۲ منابع انگلیسی.....
۱۱۲.....	۳-۳ نوشته‌های اینترنتی.....

بخش اول

---

۱ فصل اول: کلیات

۱-۱ مقدمه

در پژوهش حاضر، نگارنده به بررسی «مبانی فقهی و حقوقی توسعه در مصادیق جرم احتکار» پرداخته می‌شود.

۲-۱ بیان مسأله

احتکار یعنی ذخیره کردن یا خریدن و جلوگیری از فروش آذوقه به منظور گران شدن قیمت آن؛ فقها اتفاق نظر دارند که احتکار امر مرجوحی است؛ جز این که در حرمت یا کراهت آن، با هم اختلاف نظر دارند؛ مشهور بین آنان حرمت است؛ ولی برخی از بزرگان آن را مکروه دانسته‌اند؛ اما حق، حرمت آن است؛ چون روایات لعن و مجازات محتکران، و در ردیف قرار دادن آنان با شاربان خمر و سارقان، به هیچ وجه با کراهت سازگاری ندارد؛ به نظر می‌رسد این عمل اختصاص به جنس خاصی ندارد، گرچه بعضی از فقهای اسلام در مورد احتکار به «قوت» بودن و خوراکی بودن آن اشاره کرده‌اند؛^۱ ولی آنچه از نصوص به دست می‌آید حبس هرگونه «مایحتاج عمومی» که باعث زحمت مسلمانان^۲ و «فلج شدن» جامعه شود «احتکار» محسوب شده و شرعاً حرام است.^۳

۳-۱ اهمیت پژوهش

بدون شک احتکار، عملی مذموم و ناپسند است که در صورت عدم برخورد قانونی با آن بنیاد جامعه را سست می‌نماید. در جامعه امروز پدیده احتکار یکی از مصادیق بارز تجاوز به حقوق اجتماعی است و عواقب زیانباری به همراه دارد. حاکم اسلامی باید با وضع قوانین و با تمسک به فقه اسلامی در برابر محتکر وارد عمل شود و روابط بین مالکیت خصوصی افراد و بازار مصرف را تنظیم نماید تا عامه مردم خصوصاً فقرا و نیازمندان اسیر گرانفروشی برخی زیاده خواهان نگردند.^۴

احتکار گرچه موضوعش در مواردی کالا است اما بیشتر به جرم اقتصادی شبیه است چرا که جرم اقتصادی در اصطلاح، جرایمی هستند که علیه اقتصاد کشور ارتکاب می‌یابد یا به این قصد انجام می‌شود یا در عمل موجب اخلال در نظام اقتصادی کشور می‌شود. اقتصاد به نحوی شده که با زندگی مردم عجین شده و از نظر فقهی هم در روایات آمده «اگر کسی اقتصاد نداشته باشد معاد ندارد» لذا اینها دلیل بر اهمیت مسائل اقتصادی است و فساد اقتصادی بیشتر به تجمع ثروت منجر می‌شود که نه تنها موجب فاصله طبقاتی می‌شود بلکه ابزاری در دست ثروتمندان برای استعمار افراد و حفظ منافع ومشروع دانستن افراد مفسد و طاغوت قرار می‌گیرد. مبارزه با مفساد اقتصادی بحث جدی است

^۱ - ر. ک: جواهرالکلام؛ ج ۲۲؛ ص ۴۸۲ و ۴۸۳.

^۲ - دائرة المعارف فقه مقارن؛ ج ۲؛ ص ۴۲۹.

^۳ - مکاسب شیخ انصاری؛ ج ۴؛ ص ۳۶۲.

^۴ - مهدوی کنده، حسین، بررسی فقهی احتکار، دومین کنفرانس بین المللی مدیریت، کارآفرینی و توسعه اقتصادی، قم، دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲ش.

زیرا در سایه آن، دیگر انواع جرایم تسهیل می‌شود و نظم جامعه از جنبه‌های مختلف به هم می‌خورد بنابراین مبارزه با فساد اقتصادی امر ضروری برای دولت‌ها و حاکمیت‌ها است.^۱

احتکار نه یک امر فردی و شخصی، بلکه یک امر اجتماعی است. یعنی در شرایط اجتماعی خاصی، در وضعیت مدیریتی و کنترلی خاصی در جامعه و در نهایت بر حسب نیازها و اولویت‌های جامعه خاصی احتکار رخ می‌دهد. مهم تر از همه احتکار در وضعیتی رخ می‌دهد که یک عضو جامعه آنقدر از جامعه گسسته است که حاضر است بقای جامعه را فدای منافع خودش بکند. یعنی زمانی که هنجارهای اخلاقی و انسجام اجتماعی در وضعیت بحرانی قرار می‌گیرند. لذا احتکار در شرایط بحران اجتماعی رخ می‌دهد که گاه بحران واقعی است و گاه بحران ناشی از سوء مدیریت و شاید همدستی مدیران جامعه است. یعنی در شرایطی که هنجارهای جمعی و ارزش‌های اخلاقی جمعی و همچنین الگوهای رفتاری مشترک که لازمه بقای جامعه و تقویت و تداوم انسجام اجتماعی هستند، رو به سستی گذاشته اند یا عمده‌اً سست گشته‌اند. از این منظر وقتی احتکار امری فراگیر می‌شود، به معنای بحران فرهنگی است، بحرانی که همه عناصر ارزشی، هنجاری، نمادین و معنایی که اعضای جامعه را به هم پیوند می‌دهد، دچار ناکارآمدی و بی‌اثری شود. وقتی احتکار به امری فراگیر در تمام اقشار تبدیل می‌شود، عملاً بیانگر افول جدی نظام اخلاقی آن جامعه است. بدین معنا که نه تنها ارزش‌ها ناکارآمد شده‌اند، و موقعیت آنومیک فراگیر شده است، بلکه نظام‌های تربیتی و دستگاه‌های آموزشی و تربیتی در نهادهای فرهنگی نیز بی‌اثر بوده اند و ناکارآمد. بر این مبنا، احتکار وقتی رخ می‌دهد که همه آنچه که ما را به موجودی جمعی و مرتبط به سایر اعضای جامعه بدل می‌کند، ضعیف شوند و در نهایت ما به عنصری خودمحمور و خودخواه بدل شویم. به عبارت دیگر انبار کردن کالا و اجناس ضروری زندگی مردم، پایان یک فرآیند است. از این منظر احتکار را می‌توان فرآیندی دانست که از سوء مدیریت آگاهانه یا ناآگاهانه، و تضعیف تعمدی یا غیر تعمدی نظام‌های فرهنگی و اجتماعی (همه آنچه که ما را به امر جمعی و ارزش‌های دگر خواهانه پیوند می‌زند)، شروع شده و با ایجاد وضعیت آنومیک و در نهایت ایجاد ناامنی ذهنی و عینی برای اعضای جامعه به واسطه رخ داده ناشی از سوء مدیریت و آنومی ادامه پیدا می‌کند و در نهایت در مرحله پایانی به کنشی می‌رسد که ما بدان احتکار می‌گوییم. از این منظر است که گفته شد احتکار پایان یک فرآیند است و شخص محترک آخرین حلقه زنجیره مجرمانی بی نام و نشانی است که در دستگاه‌های اجرایی و حکومتی زمینه‌های شروع و رشد فرآیند خلق احتکار را ایجاد کرده‌اند.^۲

---

^۱ - یوسفی، محمدرضا، انبارداری با هدف تنظیم بازار انجام می‌شود، اما احتکار با هدف افزایش، روزنامه ابتکار، پنجشنبه/ ۲۶ مهرماه ۱۳۹۷ / شماره ۴۱۱۳.

^۲ - رحمانی، جبار، ۱۳۹۷، تحلیل جامعه شناسانه احتکار، خبرگزاری ایرنا (<https://www.irna.ir/>)، تاریخ انتشار: ۲۸ مرداد ۱۳۹۷.

احتکار، مهمترین مانع در بخش توزیع است. همانطوری که می‌دانیم، فعالیت‌های اقتصادی شامل سرمایه‌گذاری در بخش تولید از سرمایه‌ی مادی و انسانی، تولید دانش‌بنیان و ساماندهی شده، توزیع مناسب در چارچوب عدالت و انصاف و مصرف در سایه اعتدال و به دور از اسراف و تبذیر است. پس اقتصاد سالم که اقتصاد مقاومتی بر پایه آن شکل می‌گیرد، زمانی تحقق می‌یابد که در بخش توزیع نیز چارچوب‌های عدالت به ویژه انصاف مراعات شود و توزیع‌کنندگان کالا، به دور از بی‌عدالتی و ستم‌ورزی، کالاهای مورد نیاز جامعه را با سود و شکل مناسب در اختیار مردم قرار دهند.^۱

۴-۱ اهداف پژوهش

هدف پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده، بدین معنی که نتایج به دست آمده از تحقیق می‌تواند توسط مؤسسات تحقیقاتی و پژوهشی دولتی و غیردولتی مورد استفاده قرار بگیرد.

۵-۱ پیشینه پژوهش

بحث احتکار از قدیم الایام در میان فقها مطرح بوده و دامنه آن به قدمت فقه بر می‌گردد؛ یعنی از زمان شیخ مفید تاکنون این بحث میان آنان مطرح بوده است؛ که بعضی در مکاسب محرمة، و برخی در کتاب بیع، به آن پرداخته‌اند.

پایان نامه و کتاب و مقاله درباره احتکار فراوان است اما شاید تعداد انگشت‌شماری از آنها مشخصاً درباره «مبانی فقهی حقوقی توسعه در مصادیق جرم احتکار» تحقیق به عمل آورده است، که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

علی‌اکبر ایزدی‌فرد و امیر علیزاده، در مقاله‌ی خود تحت عنوان «بررسی فقهی و حقوقی احتکار در تجارت الکترونیک»، به نوعی به بررسی توسعه‌ی مصادیق جرم احتکار پرداخته است. ایشان در بخشی از مقاله‌ی خود می‌گویند: «احتکار در فضای مجازی همانند احتکار در فضای مادی در صورت وجود شرایط و عناصر آن، تحقق پیدا می‌کند و محتکر، مرتکب فعل ممنوع و حرام شده، مجرم به حساب می‌آید. از این‌رو، حاکم اسلامی می‌تواند او را مجبور به فک فیلتر سامانه فروش، فعالسازی نرم‌افزارها، اشتراک‌گذاری داده‌ها و اطلاعات، پاسخگویی به درخواست‌های مشتریان و تنزیل قیمت کند.»

حسن اسکندریان و حمیدرضا سلیمانپور لیچانی، در مقاله‌ی خود تحت عنوان «مبانی فقهی و حقوقی بهره‌برداری از اختراع بدون اخذ رضایت از صاحب اختراع» هم به نوعی به بررسی توسعه‌ی مصادیق جرم احتکار پرداخته است. ایشان در بخشی از مقاله‌ی خود می‌گویند: «اگرچه احادیث و روایات زیادی به ذکر مصادیق احتکار پرداخته‌اند، اما احادیثی که کلی بوده و دلالتی بر مصداق ندارند، نیز وجود دارد. با تمسک بر این روایات و همچنین اگر ملاک در منع احتکار، منع ضرر یا دفع ضرر

---

^۱ - پور منصور، اسماعیل، احتکار؛ خیانت در امانت الهی، روزنامه کیهان، صفحه ۸، سه شنبه ۱۲ بهمن ۱۳۹۵.

قرار گیرد، می‌توان دامنه احتکار را فراتر از غلات چهارگانه منصوص در روایات دانست و به کلیه کالاها و حتی خدمات نیز تسری داد. برخی فقها نیز اکتفا بر مصادیق در روایات نکرده و دامنه شمول احتکار را فراتر دانسته‌اند. آنچه در احتکار موجبات ضرر را فراهم می‌کند، عدم عرضه کالا است. در عدم تولید یک اختراع هم عدم عرضه است که موجبات ضرر را فراهم می‌نماید؛ بنابراین از این حیث تفاوتی بین یک اختراع تولید نشده و کالایی که به دلیل احتکار عرضه نشده است، وجود ندارد. بدین ترتیب میتوان احکام احتکار را بر مخترعی که با عدم تولید و به تبع آن عدم عرضه، موجبات ضرر را فراهم نموده است، مترتب نمود.»

سیدمحمد موسوی بجنوردی و افسانه مهدیانی کرانی، در مقاله‌ی خود تحت عنوان «نقش زمان و مکان در تعمیم مصادیق احتکار با رویکردی به آرای امام خمینی(ره)» هم به نوعی به بررسی توسعه‌ی مصادیق جرم احتکار پرداخته است. ایشان در بخشی از مقاله‌ی خود می‌گویند: «با توجه به در نظر گرفتن عنصر زمان و مکان، نمود آرای امام را می‌توان در تعمیم مصادیق احتکار به وضوح دید.»

۱-۶ پرسش‌های پژوهش

۱-۶-۱ پرسش اصلی

نگارنده بر آن است تا با بررسی به پرسش ذیل پاسخ دهد: «آیا موارد ممنوعیت احتکار در فقه و حقوق اسلامی منحصر به شش مورد منصوصه است، یا امکان توسعه در مصادیق آن وجود دارد؟»

۱-۶-۲ پرسش‌های فرعی

علاوه بر پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، نگارنده سعی در پاسخ به پرسش‌های فرعی زیر خواهد داشت: ۱. مبنای فقهی و حقوقی احتکار در موارد مصرح چیست؟ ۲. مبنای فقهی و حقوقی احتکار در موارد غیر مصرح چیست؟ ۳. وظیفه حکومت اسلامی در برابر احتکار چیست؟

۱-۷ فرضیه‌ی پژوهش

گرچه مشهور بین فقها، احتکار در گندم، جو، خرما، میوز، روغن نباتی و روغن زیتون است که در روایت سکونی^۱ نیز بدانها اشاره شده است، اما به نظر می‌رسد نباید جمود بر الفاظ نمود؛ چرا که در عهدنامه امام علی(علیه السلام) به مالک اشتر^۲ ملاک در احتکار ضرر به دیگران ذکر شده است؛ و قاعده لاضرر، در غیر این موارد نیز جاری است؛ پس احتکار در موارد غیر خوراک را نیز، باید پذیرفت. بنابراین برخلاف نظر مشهور فقها حرمت احتکار منحصر به موارد منصوصه نیست و احتکار همه اجناسی که باعث ضرر به نظام اقتصادی جامعه اسلامی گردد حرام است.

^۱ - عاملی، حرّ، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم - ایران، اول، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۳۱۴.

^۲ - رضی، سید، نهج البلاغه، ترجمه دشتی، محمد، انتشارات پارسایان، ۱۳۷۹ش، نامه ۵۳.

۸-۱ روش‌شناسی پژوهش

در پژوهش حاضر از گردآوری اطلاعات خام از طریق فیش‌برداری از منابع در دسترس به روش تحلیلی برای بررسی موضوع بهره‌جسته شده است. بنابراین روش مورد استفاده در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است.

۹-۱ روش گردآوری اطلاعات

گردآوری داده‌های پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای صورت گرفته است.

۱۰-۱ ابزار پژوهش

نگارنده سعی داشته است که با فیش‌برداری از پژوهش‌ها و تحقیقات انجام گرفته در موضوع مذکور، به گردآوری اطلاعات بپردازد.

۱۱-۱ جنبه‌های نوآوری

از جنبه‌های نوآوری در پژوهش حاضر می‌توان به بررسی و تحلیل «مبانی فقهی و حقوقی توسعه و گستره‌ی مصادیق جرم احتکار» و «نقد نظریه‌ی مشهور فقها»، اشاره داشت.

۲ فصل دوم: تعاریف و مفاهیم